

## A T S I M I N I M A I

LEONAS ADOMAVIČIUS\*

## LITOGRAFIJOS PRAMONĖ LIETUVOJE 1918–1944 METAIS

Santarvininkų pergale Pirmajame pasauliniame kare turėjo lemiamos reikšmės Europos valstybių politinėms ir ūkinėms struktūroms susidaryti. Susiformavo demokratinė santvarka su privačia nuosavybe.

Europos Rytuose, buvusioje carinėje rusų imperijoje, įvykusi revoliucija atvedė į valdžią proletarinę diktatūrą su valstybinio ūkio santvarka. Revoliucijos skleidėjo Vladimiro Lenino paskelbti viliojantys šūkiai „Ziemlia krestijanam, a zavody rabočim“ (žemė žemdirbiams, o fabrikai darbininkams) sukėlė atgarsį ne tik Rusijoje, bet ir kai kuriose Europos valstybėse. Kai kur prasidėjo komunistiniai judėjimai, tačiau jie didesnio pritarimo visuomenėje nesulaukė ir gana greit buvo nuslopinti.

Atgimstančiai Lietuvos valstybei susikurti turėjo įtakos JAV prezidento Wilsono paskelbta tautų apsisprendimo teisės deklaracija. Ir pas mus įsivyravo demokratinė sistema su privačia nuosavybe. Tik viešojo intereso ūkinės šakos: geležinkeliai, paštas, telefonas, telegrafas ir kita, pasiliko valstybinio ūkio administracijoje. Net ir vėliau, pakitus kai kurių Europos valstybių politinei santvarkai, atseit, perėjus į autoritarinį režimą, ūkinė sistema nepasikeitė, pasiliko kaip ir anksčiau privati nuosavybė.

Viena iš svarbesnių valstybės ūkio struktūros šakų yra spauda. Dažnai ji vadinama poligrafija – grafikos komunikacija, kuri nuo senų laikų be atodairos tarnauja žmonių gyvenimo gerovei. Pažvelkime į jos eigą 1918–1940 metais nepriklausomoje Lietuvoje.

## 1. Spaudos formos

Šių dienų žmonija žino tris pagrindines spausdinimo formas arba būdus:

- 1) spaustuvės (Buchdruck–letterpress),
- 2) litografijos, ar dar kitaip vadinamo ofseto (Litographie–Offset),
- 3) giliauspaudės (Tiefdruck–rotogravure).

\* Šios publikacijos autorius L. Adomavičius gimė 1913 m. balandžio 28 d. Tėvai buvo panevėžiečiai, jaunystėje išvykę į Sankt Peterburgą. Čia tėvas Jonas Adomavičius įsigijo litografijos mašinisto kvalifikaciją ir 35 metus dirbo spaustuvėse. Šeima į Lietuvą grįžo 1921 m. L. Adomavičius mokėsi Kauno gimnazijoje, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose studijavo ekonomiką, kartu mokėsi litografo profesijos ir dirbo Kauno spaustuvėse. Pasitraukęs į Vokietiją, po to apsigyvenęs Kanadoje, iki 1988 m. dirbo fotomechaninio ofseto litografu ir kompiuterinio ofseto spaustuvininku. Išėjimoje dalyvavo lietuvių ekonominių ir kultūrinių organizacijų veikloje, iki šiol bendradarbiauja Šiaurės Amerikos lietuvių ir nepriklausomybę atgavusios Lietuvos spaudoje. Skelbia straipsnius poligrafijos, kultūros ir kitais visuomeninio gyvenimo klausimais. Išėjimoj periodikoje pasirašinėja kriptoniniais „la“ arba slapyraide „X“ (*redaktorių pastaba*).

Spaustuvinėje formoje vaizdas spausdinamoje plokštėje yra iškilęs aukščiau jo paviršiaus. Litografijos, arba ofseto, spaudos formoje vaizdas yra pačiame plokštės paviršiuje. Tuo tarpu giliaspaudėje vaizdas yra žemiau plokštės paviršiaus.

Spaustuvėje spausdinimo metodas yra mechaniškas. Iškilusias virš plokštės paviršiaus dalis liečia dažų voleliai, mašinos cilindro nešamas popierius liečia tą paviršių ir šitaip popieriuje atspaudžiamas vaizdas (tekstas).

Litografinėje, arba ofseto, spaudoje spausdinimo procesas yra chemiškai mechaninis. Plokštę nuolatos greitais intervalais liečia drėkinimo ir dažų voleliai. Vaizdas plokštėje yra riebus, todėl drėkinimo voleliai palieka drėgmę tiksliai ten, kur nėra vaizdo. Dažai prie drėgnų vietų nekimba, jie kimba tiksliai prie riebių vietų (vaizdo). Guma aptrauktas cilindras perima nuo plokštės vaizdą, susiliečia su popieriu nešančiu cilindru ir šitaip atspausdinamas vaizdas.

Giliaspaudės procese vaizdas, gulęs žemiau plokštės paviršius, yra pripildomas dažų. Dažų perteklius nubraukiamas judančiu mašinos peiliu, cilindras, nešas popierių, išspaudžiamas į plokštę ir popieriuje gaunamas vaizdas.

Seniausia spaudos forma yra spaustuvinė. Ofsetinė ir giliaspaudės spauda yra plačiai ir gausiai naudojama pasaulyje. Nors tos dvi formos yra sudėtingos ir gana komplikotos, jos abi yra lanksčios ir patikimos ir naudojamos spausdinti ne tik ant lygaus popieriaus, bet ir ant rupaus, net ant audeklų ir maišų.

Šių dienų Šiaurės Amerikos kontinente ir Europoje yra labiausiai paplitęs ofsetinės spaudos metodas. Giliaspaudė (vienspalvė ir spalvota) klesti Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir kitur. Azijos kontinente giliaspaudė iškilusi Japonijoje.

Šiandien visoms trims spausdinimo formoms taikomi modernūs fotomechaniški reprodukcijos metodai, kurie yra sudėtingi ir gana įdomūs, bet nepigūs.

## 2. Litografinė spauda

Nepriklausomoje Lietuvoje litografinės spaudos pagrindas buvo žmogaus rankų darbas, plokštieji litografiniai akmenys (vėliau cinko plokštelės) ir plokščiojo spausdinimo mašinos. Litografinio vaizdo – piešinio paruošimas ant akmens spausdinimui buvo atliekamas tik tikrų specialistų, naudojant įvairius įrankius bei skirtingą techniką ir metodiką. Tik antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje akcinė bendrovė „Spindulys“ įsigijo ofseto ir giliaspaudės presus ir pradėjo žengti prie fotomechaninės reprodukcijos metodo. Tuo tarpu Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos valstybėse litografinė spauda persiformavo į fotomechaninę reprodukcijos sistemą ir ofseto spaudą šio šimtmečio antrajame dešimtmetyje.

Lietuvoje beveik visos litografinės įmonės buvo susisipietusios Kaune. Valstybės spaustuvė pačioje pradžioje buvo Kanto gatvėje, priešais Ugniagesių gatvę. Vėliau ji išsikėlė į naujus, specialiai statytus rūmus Donelaičio gatvėje, kurie vėliau, kai Valstybės spaustuvė susijungė su „Švyturio“ bendrove ir tapo akcine bendrove „Spindulys“ ir išsikėlė į Miškų gatvę 11, šie rūmai atiteko Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių ir Gamtos–matematikos mokslų fakultetams. Akcinė bendrovė „Spindulys“ pasidarė pusiau vieša spaudos įmonė, tačiau praktiškai ji buvo valdoma, globojama ir finansuojama valstybės išdo. Ji buvo didžiausia ir geriausiai įrengta spau-

dos įmonė Lietuvoje. Turėjo geras patalpas, kvalifikuotus kadrus, įsteigė ofseto ir giliaspaudės skyrius, kviesdavosi iš Vakarų Europos specialistus mokyti ir rengti Lietuvai modernius spaudos darbuotojus.

Privačiame sektoriuje iki 1926 m. litografinė pramonė Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos Sieberto (vėliau perimta, berods, Verblovskio tabako ir cigarečių fabriko), buvo išimtinai žydų tautybės asmenų rankose. Kaune buvo „Bekara“, „Kartonaž“, brolių Beregovskių, Margolio ir dar viena įmonė. Dar viena įmonė buvo Šiauliuose. „Bekara“ ir „Kartonaž“ buvo didelės įmonės, nes ne tik spausdindavo, bet ir gamindavo dėžutes, ypač tabako ir papirosų fabrikams. Atrodo, jos gerai versdavosi ir turėjo gražių pajamų. Apie 1932 m. „Bekara“ susijungė su „Kartonažu“ ir išsikėlė į „Kartonažo“ patalpas Donelaičio gatvėje, priešais Karo muziejų.

### 2.1. Pirmoji lietuviška įmonė

1926 m. ankstyvą pavasarį Paštų valdybos direktorius inž. Adolfas Sruoga Ugniesių gatvėje iš varžytinių nupirko nusigyvenusią žydų tautybės asmens litografinę įmonę. Tai įmonei tvarkyti ir vadovauti pasikvietė Valstybės spaustuvės litografijos skyriaus vedėją dailininką Vilių Jomantą, padarydamas jį legaliu partneriu, ir vieną litografinės spaudos specialistą – Joną Adomavičių įmonės techniskam darbui atlikti ir prižiūrėti. Per penkis mėnesius ši įmonė davė 50 000 litų gryno pelno. A. Sruoga, to pasisekimo paskatintas, nupirko cinkografijos įmonę Miškų gatvėje (priešais Kariuomenės štabo garažus), nukėlė ten litografiją ir pirmąją privačią spalvotos spaudos lietuvišką įmonę pavadino „Žiedu“. Dailininkas V. Jomantas nupiešė įmonės emblema – stilizuotą tautinę tulpę.

V. Jomantas buvo gabus ir puikus piešėjas, garsaus rusų dailininko Bilibino mokinys. Nepriklausomybės laikais konkursu yra laimėjęs daug projektų. Lietuvos pinigai – daugelis banknotų yra jo projektuoti, kai kurie pašto ženklai, naujieji vidaus ir užsienio pasai yra jo gaminti. Puikios ir žavingos spalvotos iliustracijos Kazio Binkio vaikų knygelei „Meškeriotojas“ yra taip pat V. Jomanto pieštos. Jis mirė 1960 metais Lietuvoje.

„Žiede“ pradėjo spiestis pačios aktyviausios to meto lietuviškos meno, literatūros ir ekonominės pajėgos. Įmonei teko valstybinių įstaigų užsakymai, Generalinio štabo topografiniai žemėlapiai, Spaudos fondo, Šaulių sąjungos leidiniai, ją rėmė privati lietuviška pramonė ir prekyba. Visi džiaugėsi, kad pagaliau lietuvių litografinė spaudos įmonė įkurta ir klesti, nereikės daugiau išmesti į užsienį pinigų spalvotiems darbams spausdinti ar Berlyne, ar Leipcige, ar Danijoje, ar kur kitur. Plakatus, viršelius ir atvirukus piešė patys veržliausi to meto dailininkai – Vytautas K. Jonynas, Antanas Tamošaitis, Liudas Truikys, Halina Naruševičiūtė, Adomas Smetona, Rimtas Kalpokas, Vytautas Bičiūnas, Telesforas Kulakauskas ir kiti. „Žiede“ buvo spausdinamas P. V. Būdvyčio satyros žurnalas „Spaktyva“ ir dail. Jono J. Burbos dvisavaitinis humoristinis leidinys „Aitvaras“. Čia viršelių reikalais nuolat lankėsi „Naujo žodžio“ redakcijos kolektyvo nariai Justas Paleckis, Juozas Petrėnas ir Henrikas Blazas. „Žiede“ sukosi to meto aktyvus, energingas, nuolatos verdąs ir naujų formų ieškąs lietuvių meno, literatūros ir žurnalistų pasaulis.

Jau 1928 m. „Žiedas“ mėgino savo litografinėi įmonei taikyti fotomechaninės reprodukcijos principą. Čia pirmus pradus rodė ir mokė tik ką iš Pietų Amerikos grįžęs jaunas ir energingas cinkografijos fotografas Vladas Kodlubavičius. Reikėtų manyti, kad jis nemažai prisidėjo prie lietuvių modernios reprodukcijos technikos tobulinimo. V. Kodlubavičius be darbo ir visų užmirštas mirė Toronte 1967 m. sausio 14 d.

„Žiedo“ įmonės vedėjas dail. V. Jomantas, be žavėtinų meninių gabumų, turėjo ir neigiamų polinkių. Jis nebuvo per daug pareiškęs ir mėgo lėbauti. Taigi netvarkingai prižiūrima įmonė pradėjo smukti.

1929 m. pabaigoje faktiškai įmonės savininkas inž. A. Sruoga mėgino daryti drastišką pakeitimą, atseit, iš dirbančio personalo įtraukti trečią partnerį Joną Adomavičių ir pavesti jam įmonės techninį tvarkymą, o V. Jomantui palikti tik meninę priežiūrą. Tam kategoriškai pasipriešino V. Jomantas. Kolektyvas skilo. Šitaip Kaune gimė antroji lietuviška spalvotos spaudos įmonė – litografija „Pressa“, kurios įkūrėjas ir savininkas buvo Jonas Adomavičius. Į tą įmonę kaip partneris norėjo įeiti jaunas, gabus ir veržlus dailininkas Jonas J. Burba. Tačiau savo sumanymo kažkodėl atsisakė. Šis dailininkas vėliau vedė dail. H. Naruševičiūtės seserį. 1941 m. jis su žmona ir kūdikiu buvo ištremtas į Sibirą, kur greit mirė.

„Žiedo“ likimas buvo liūdnas. 1934 m. savininkas inž. A. Sruoga buvo apkaltintas pašto ženklų padirbinėjimu, spausdinimu ir platinimu. Jis buvo nuteistas penkiolikai metų kalėti. Jo šeima išvyko į Pietų Ameriką. Apie 1965 metus teko skaityti išėivių spaudoje, kad A. Sruoga mirė Pietų Amerikoje. Torontiškis Vladas Kodlubavičius gyrėsi šio rašinio autoriui, kad esą jis tuos padirbtus pašto ženklus fotografavęs spausdinimui. Padirbti ženklai šių atsiminimų autoriui atrodė prasti, kai jie jam buvo rodomi Valstybės kontrolėje Kaune. Reikėtų manyti, kad buvo dirbama netinkamu metodu.

## 2.2. Antroji lietuviška įmonė

Litografijos „Pressa“ stiprėjimas buvo lėtas ir sunkus. Trūko reikiamo kapitalo, už kreditan įsigytas mašinos ir įrankius teko mokėti dideles palūkanas, be to, kęsti nuolatinę jau egzistuojančių įmonių konkurenciją. Iš pradžių savininkas mėgino išsiversti mažute įmonėle, bet iš to negalima buvo pragyventi. Teko bristi į skolas, didinti įmonę ir pirkti papildomų mašinų. Prasidėjo ilga ir sunki kova už būvį. Ji truko iki 1934 metų, kol tėvo įkurta litografija „Pressa“ užsitikrino saugią vietą spalvotoje spaudoje. Jaunų ir gabių dailininkų Antano Tamošaičio, Jono J. Burbos, Vytauto K. Jonyno, Liudo Truikio, Petro Tarabildos, Aleksandro Šepečio, Viktoro Vagusevičiaus ir kitų remiama „Pressa“ pajėgė išlaikyti konkurenciją ir įgyti geros ir puikios grafinės įmonės vardą tarp valstybinių institucijų ir lietuvių pramonininkų bei prekybininkų. Čia buvo atliekami spalvoti darbai Lietuvos Respublikos prezidento kanceliarijai. Tų darbų priežiūra ir kontrolė buvo kanceliarijos viršininko dr. Pijaus Bielskio ir sekretoriaus Eduardo Zabarausko rankose. Buvo atliekama dauguma Žemės ūkio rūmų darbų (priežiūra ir kontrolė dail. A. Tamošaičio), Lietuvos viešbučio užsakymu spausdinamos etiketės krupnikui ir šaltmėtinei, gamina mos etiketės saldainių fabrikams „Rūta“, „Birutė“, „Tilka“ ir kitiems, kooperati-

nės bendrovės „Spaudos Fondas“ ir Šaulių sąjungos spalvoti leidiniai, etiketės Karazijos vyno fabrikui Anykščiuose ir Kružiko vyno daryklai Suvalkų Kalvarijoje.

Nuo 1935 m. litografija „Pressa“ beveik išimtinai spausdino visus akcinės bendrovės „Maistas“ darbus, ypač puikias etiketes „Maisto“ eksportuojamiems į užsienį produktams. Čia labai daug pagelbėjo dail. A. Tamošaitis.

Akinė bendrovė „Maistas“ labai daug savo gaminių eksportavo į užsienį. Jiems parduoti reikėjo patrauklių konservų dėžučių ir etikečių. „Maistas“ vis dažniau ir dažniau gaudavo raginimų iš Lietuvos prekybos atstovybių užsienyje ir užsienio pirkėjų, kad pereitų prie etikečių spausdinimo ant skardos. Aš buvau laikomas gana geru spaudos žinovu. 1938 m. akcinės bendrovės „Maisto“ valdyba, dail. A. Tamošaičiui pasiūlius, parinko mane organizuoti ir vadovauti jų bendrovėje skardos spausdinimo įmonei. Tuo tikslu metams numatė siūsti mane į Angliją, Vokietiją ir Čekoslovakiją susipažinti su tos rūšies spauda. Be spaudos specialybės, turėjau gerą gimnazijos ir universiteto išsilavinimą. Be to, žodžiu ir raštu mokėjau kelias kalbas. Niekados nepriklausiau jokiai politinei ar akademiniai organizacijai. Deja, prasidėjęs karas, bolševikų invazija ir nepriklausomybės netekimas sugriovė visus lūkesčius ir planus.

Tik 1934 m., pagerėjus finansinei padėčiai, įmonė buvo perkelta į naujas daug geresnes patalpas. Kaip samdomas darbuotojas į įmonę buvo priimtas jaunas nevedęs žydų tautybės asmuo, gyvenęs su savo motina. Jis jau laisvai kalbėjo lietuviškai. Buvo malonus, linksmas ir gana gabus litografijos spaudos specialistas. Labai dariniai sugyveno su darbdaviu ir su kitais darbininkais. Jis liko mūsų atmintyje iki šios dienos, ypač dėl savo poelgio pirmosios sovietų okupacijos metu. 1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, gruodžio mėnesio pabaigoje jam buvo pavesta atlikti mūsų įmonės nusavinimą ir sudaryti įmonės perėmimo inventorizacijos aktą. Mūsų bendradarbis pavedimo nepriėmė, motyvuodamas tuo, kad per kelerius darbo įmonėje metus savininkas gerai elgėsi su juo ir jo sąžinė neleidžianti jam to uždavinio atlikti. Tuo pačiu laiku jis patylomis pranešė mums, kad įmonė bus nusavinta. Mums pavyko dar kai ką išgelbėti.

### 2.3. Trečioji lietuviška įmonė

Berods, 1935 m. Lietuvos Respublikos vyriausybė nutarė pagaminti ir atspausdinti naujus vidaus ir užsienio pasus. Konkursą laimėjo dail. V. Jomantas, o projekto pagrindas buvo lietuvių tautinė ornamentika. Pasams spausdinti buvo paskelbtas viešas konkursas. Gauti keli pasiūlymai. Dar jų nesprenžiant, trys spaudos įmonės: „Spaudos Fondas“, „Pressa“ ir „Bekara–Kartonaž“, sudarė slaptą koaliciją ir „Spaudos Fondo“ vardu pateikė pasiūlymą. Jų tarpusavio susitarime buvo smulkmeniškai išdėstytos techniškos ir finansinės klauzulės. Pagal jį spausdinimo ir pagalbines mašinas bei daro jėgą pateikia „Bekara–Kartonaž“, techninį spausdinimą ir priežiūrą atlieka J. Adomavičius „Pressa“, o patalpas tam darbui atlikti parūpina „Spaudos Fondas“, papildomai išnuomuodamas reikiamą kvadratūrą prie savo veikiančios spaustuvės Tilmanso fabrike, Gedimino gatvėje, priešais Karo ligoninės pastatus.

Po pusantų metų, pasibaigus pasų spausdinimui, šią įmonę nupirko ir perėmė kooperatinė bendrovė „Spaudos fondas“, vadovaujama vėžlių ir darbščių asmenų Balio Žygelio ir mokytojo Laskausko.

Šitai privačiame sektoriuje atsirado trečia lietuvių įmonė.

### **3. Spalvotos spaudos rinka**

Spalvotos spaudos pasiūlą sudarė įvairūs Lietuvos valstybės administracijos departamentai: Respublikos prezidento kanceliarija, Finansų ministerija, Žemės ūkio rūmai, Prekybos ir Pramonės rūmai ir kiti. Užsakovai taip pat buvo daugelis pusiau viešų ir kooperatinių įmonių: Maistas, Lietūkis, Pieno centras, Spaudos fondas, Kooperacijos bankas ir keletas kitų. Užsakymų duodavo ir privataus sektoriaus pramonininkai: Kaune – saldainių fabrikas „Tilka“, vaistų akcinė bendrovė Germapo, kosmetikos – „Sanitas“, brolių Salamonų, Zefyro ir Asimakio tabako fabrikai, Volfo–Engelmano alaus darykla ir nemažai kitų, Šiauliuose – saldainių fabrikai „Rūta“, „Birutė“, „Fortūna“ ir alaus darykla „Gubernija“, Panevėžy – pora saldainių fabrikėlių (Stausko), alaus darykla „Kalnapilis“, Montvilos spirito varykla bei mielių gamykla ir keli malūnai, Anykščiuose – Karazijos vyno fabrikas, savo gaminiais užkariavęs beveik visą Lietuvos vyno rinką. Be to, mažuose miesteliuose buvo gana daug vaisvandenių gamyklų, kurioms reikėjo litografuotų etikečių.

Litografinės įmonės, esančios Kaune, aptarnavo Kauną ir daugumą visą etnografinę Lietuvą. Šiauliuose veikianči įmonė aptarnavo Šiaulių miestą ir artimesnes apylinkes. Klaipėdoje Verblovskio tabako fabriko litografija aptarnavo tik pati save, spausdinama etiketes ir gamindama dėžutes cigaretėms ir tabakui. Klaipėdos vokiečių tautybės verslininkai bei vokiečių autonominiai organai litografinius spaudinius spausdinosi ir Vokietijoje, ir uostamiestyje.

### **4. Litografinė pramonė okupacijų laikais**

1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjunga okupavo Pabaltijo kraštus ir sužlugdė tų kraštų nepriklausomybę. Visas tose valstybėse egzistavęs viešasis kooperatinis ir privatus ūkis buvo suvalstybintas – nacionalizuotas. Spaudos įmonėms valdyti ir tvarkyti buvo įkurtas Poligrafijos trestas. Jame dirbo nemažai žmonių, tarp jų daug žydų tautybės, pavyzdžiui, buvęs įmonės savininkas Beregovskis jaunesnysis. Bolševikų įkurtasis trestas tęsė savo darbą ir vokiečių okupacijos metais, tačiau jis globojo tik mažas, nereikšmingas įmones. Visas svarbesnes ir geresnes įmones savo žinion perėmė Ostland Faser GmbH. Šis organas buvo įkurtas Trečiojo reicho Pabaltijo ir okupuotiems Rytų Europos kraštų ūkiams tvarkyti ir eksploatuoti.

Vokiečių okupacijos metais kai kurie smulkūs verslininkai atgavo nuosavybę, tačiau dėl karo padėties tų įmonių veikla buvo arba labai ribota, arba visai neįmanoma.

### **5. Mano pradžia litografijos srityje**

1927 m. aš pradėjau mokytis litografo amato „Žiede“. Mano tėvas toje įmonėje dirbo mašinistu (pressman). Man teko mokytis piešti vaizdus ir raides (šriftą) ant

litografinio akmens, t. y. sukurti spalvotą užbaigtą darbą spausdinimui. Mano mokytojas buvo 24–25 metų nevedęs Kauno žydų tautybės vaikinai Jaša Vicas. Lietuviškai jis beveik nemokėjo, kalbėjo tik rusiškai ir žydiškai, tačiau buvo malonus ir nuoširdus, bet aiškus komunistas idealistas. Jo brolis, vienas Kauno spaustuvės mašinistas, buvo lygiai tų pačių politinių įsitikinimų. J. Vicas mėgino įtraukti mane į komunistinį judėjimą, kviesdavo į slaptus susirinkimus ir aiškino komunistinės sistemos pranašumą prieš kapitalistinę. Tačiau aš į susirinkimus nevaikščiojau ir prie komunistinio judėjimo neprisidėjau.

Saugumo organai dažnai suimdavo J. Vicą. „Žiedas“ visada stengdavosi jį išlaisvinti, pateikdavo piniginių užstatą ir motyvuodavo tuo, kad šis darbuotojas yra nepakeičiamas litografinės pramonės specialistas. Jis grįždavo į darbą ir vėl pakliūdavo į policijos rankas. Tada „Žiedas“ išgavo leidimą pasikviesti porą latvių iš Rygos. Jie ir patirtimi, ir išsilavinimu pasirodė pranašesni už Lietuvoje tuomet žinomus tos srities amatininkus.

## 6. Litografinės spaudos specialistai

Dauguma tų laikų specialistų buvo žydų tautybės žmonės. Jie buvo kruopščiai parengti, tvarkingi ir pavyzdingi amatininkai, taip pat gerai apmokami. Pagalbinę darbo jėgą sudarė lietuviai ir Lietuvos lenkai, kur kas menkliau apmokami.

Nežydų specialistų kadrus išaugino „Spindulys“, „Žiedas“, „Pressa“ ir „Spaudos fondo“ įmonės. Nepriklausomybės pradžioje nemažai toje srityje dirbo iš Latvijos ir Estijos atsikviestų specialistų. Tuo metu savo kultūriniu ir techniniu pasirengimu jie pranoko lietuvius. Vėliau, „Spinduliui“ modernizuojant savo įmonę, t. y. įvedant ofseto ir giliaspaudės presus ir fotomechaninę sistemą, buvo pakviestas ir čekas bei austras. Jų uždavinys buvo modernizuoti „Spindulį“ ir iš vietinių jaunuolių parengti Lietuvai specialistų. Ar tai buvo atlikta, negalėčiau tvirtinti.

## 7. Litografiniai gaminiai ir finansiniai sunkumai

Beveik visų ūkio šakų gamybinės ir prekybinės įmonės nepriklausomybės pradžioje buvo išimtinai žydų rankose. Tik vėliau dalis ūkinio sektoriaus perėjo į lietuvių rankas. Įmonėms buvo reikalinga spalvota spauda – reklama gaminiams. Tai buvo plakatai, banderolės, etiketės, dėžutės. Kadangi įmonių savininkai buvo žydai, tai natūralu, kad ir žaliavų centrai, aptarnaujantys spaudą, susikoncentravo irgi žydų rankose. Naujai lietuviškai įmonei pramušti tą tvirtą žiedą buvo labai sunku. Iš žydų pramonininkų ir prekybininkų nebuvo galima gauti darbų, o kita vertus, už popierių, dažus ir chemikalus buvo reikalaujama mokėti grynais pinigais. Nieko neduodavo kreditan.

Tuo laiku Lietuvoje buvo praktikuojami trumpalaikiai (3–6 mėnesių) vekseliai. Verslininkas už atliktą darbą mokėjo vekseliu, t. y. teisiniu pažadu padengti tą skolą po 3-jų ar 6-ųjų mėnesių pinigais. Tuo tarpu darbininkų algoms mokėti bei įsigyti spaudai reikalingų fabrikatų ar pusiau fabrikatų reikėjo grynų pinigų. Tekdavo vek-

selius diskontuoti bankuose ir mokėti diskonto mokesį – nuošimtį, kuriu bankai apribodavo diskontuojamą sumą. Lietuvos bankas imdavo 2 proc. nuo diskontuojamos sumos, Kooperacijos bankas – 6–8 proc. Išėmus leistą diskonto kontingentą lietuviškuose bankuose, tekdavo dažnokai kreiptis į Brauno banko namus Kaune. Šio banko savininkai buvo žydai. Jų diskontuojamo vekselio mokesčiai svyravo tarp 18-kos ir 30-ties nuošimčių.

## 8. Litografijos „Pressa” ryšiai su žydais

a) Gamybiniai ryšiai. Mūsų įmonė turėjo tik tris pastovius žydų kilmės smulkius verslininkus užsakovus – Brenerių vaisvandenių gamyklą Utenoje ir dvi saldainių dirbtuvėles Vilkaviškyje. Ryšiai su jais buvo artimi ir korektiški. Atsiskaitymas vykdavo laiku, be jokių nesusipratimų.

b) Prekybiniai ryšiai. Prekybiniai ryšiai buvo platesni negu gamybiniai. Įmonės veiklai buvo reikalingas popierius, dažai ir chemikalai.

Kaune buvo du popieriaus prekybos urmo sandėliai. Abu žydų rankose. Vienas Zelcerio, kitas Faino, vienas priešais kitą Vilniaus gatvėje, netoli Katedros. Ryšiai su jais buvo korektiški, tik savininkai niekad mums neparduodavo kreditan. Išimčių padarė gal tik į nepriklausomybės pabaigą. Abiejuose sandėliuose kaina buvo ta pati. Iš to tektų daryti išvadą, kad esama rinka abiem suteikė užtenkamai pajamų ir konkurencija nebuvo reikalinga.

Kylant karo debesims Europoje, Zelceris likvidavo savo sandėlį ir išvyko į Palestiną (dabartinį Izraelį). Kas atsitiko su Fainu, nežinau.

Nuo 1935 metų akcinė „Maisto” bendrovė visus savo spalvotus litografijos užsakymus, ypač eksportuojamų į užsienį gaminių, pradėjo spausdinti mūsų įmonėje. Tam tikslui buvo reikalingas aukštos kokybės kreidinis popierius. Mano tėvas vedė derybas ir su Zelceriu, ir su Fainu pirkti didesnį popieriaus kiekį ir laikyti jį savo sandėliuose. Kartu norėjo gauti kainos nuolaidą. Susitarti nepavyko. Tada tėvas nuvažiavo į Rygą ir iš Bregmano popieriaus fabriko nupirko du prekinius vagonus kreidinio popieriaus. Už jį temokėjo tik 40 proc. Zelcerio ir Faino prašomos kainos.

Labai draugiški ir malonūs santykiai buvo su dažų fabriko atstovu I. Salmatu Kaune. Su juo susipažinome savotiškai. Akcinė bendrovė „Tilka” Kaune, Šančiuose, buvo didžiausias, geriausias ir finansiškai pajėgiausias saldainių ir šokolado fabrikas Lietuvoje. Mes visi mėgindavome gauti iš jo darbų, tačiau nepavyko. Sykį, pakartotinai ten nuvykus, susipažinta su fabriko vyr. buhalteriu I. Salmatu, kuris mums parūpino nedidelį užsakymą. Džiaugėmės pralaužę ledą „Tilkoje”.

Jaunas, gražus, inteligentiškos išvaizdos I. Salmatas po poros dienų pats prisistatė į mūsų įmonę. Pasisakė esąs didelio, gerai žinomo Vokietijos dažų fabriko generalinis atstovas Lietuvai. Kartu atsinešė dažų katalogą. Užsakėme dažų, užsimezgė ryšiai, dėl to retkarčiais iš „Tilkos” gaudavome darbų.

Gana greit po mūsų pažinties I. Salmatas vedė Finkelšteinaitę iš Marijampolės. Žmonos brolis persikėlė į Kauną ir pradėjo dirbti pas jį. Prekyba klestėjo. I. Salmatas apleido „Tilką” ir atidarė savo dažų bei kitokių spaudos reikmenų kontorą „Printatorius” Mickevičiaus gatvėje 11. Deja, tarp jo ir žmonos brolio iškilo kažkokių nesusi-



pratimų. Finkelšteinas iš I. Salmato prekybos kontoros išėjo ir įsigijo kito Vokietijos dažų fabriko atstovybę. Mes pirkdavome ir iš jo, bet daugiausia iš I. Salmato.

Aš nežinau, ar nacionalsocialistinė Vokietijos valdžia, ar patys žydų prekybos atstovai nutraukė prekybinius ryšius. Tada ir I. Salmatas, ir Finkelšteinas gavo Anglijos dažų fabriko atstovybes. Europos padangė niauškėsi. Prasidėjo karas, atėjo Lietuvos okupacija, ir mūsų ryšiai su I. Salmatu ir Finkelšteinu nutrūko.

## 9. Mašinų remontas

Visos litografinės įmonės Lietuvoje tuo metu naudojo plokščiojo spausdinimo mašinas. Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje tų mašinų jau nebegamino (tenėjo prie ofsetinio spausdinimo), todėl ir dalių joms negalima buvo gauti. O maši veikiant, dalys dėvisi ir jas reikia keisti.

Kaune, Jonavos gatvėje, beveik priešais „Makabi“ sporto aikštę, veikė nauja, moderniom mašinom aprūpinta žydų „Orto“ organizacijos amatų mokykla. Ji, matyt, jau rengė aukštos kvalifikacijos žydų amatininkus būsimai Izraelio valstybei. Toji mokykla pagal užsakymus gamino naujas mašinų dalis. Todėl turėjo dirbti geri inžinieriai, instruktoriai, nes pagamintos detalės buvo iš to paties metalo mišinio ir puikiai, preciziškai ištektintos.

## 10. Technologijos pažanga spaudos reprodukcijoje

Dvidešimtajame amžiuje technologijos pažanga drastiškai pakeitė žmonijos gyvenimą. Nauji išradimai žmonijai garantuoja pažangą. Tačiau jie teršia aplinką ir sukelia nuolatinę globalinę bedarbystę. Įvyko ir didelių spaudos pasikeitimų.

1. Šio amžiaus 4-tajame ketvirtyje žlugo iškilioji spauda (spaustuvės ir cinkografijos, kartu ir visos jų pagalbinės šakos).

2. Dvidešimtojo amžiaus viduryje galutinai žlugo ir plokščioji spalvota spauda (litografinė nuo plokščiųjų akmenų).

3. Žlugo ir giliaspaudė.

Šio šimtmečio 4-tajame ketvirtyje išrasta kompiuterinė ofseto spauda baigia galutinai sužlugdyti visus prieš tai buvusius spaudos reprodukcijos būdus. Vientisinė kompiuterinė sistema (linija) tvarko spalvų išskyrimą, jų subalansavimą, montavimą ir pateikia ofseto mašinoms galutinai baigtą reprodukcijos gaminį. Taigi toje linijoje veikia vadinamoji „push the button“ sistema, kitaip sakant, roboto sistema, kuri išstumia daugelį ankstesnių metodų ir spaudos specialistų iš darbo rinkos bei visose gyvenimo srityse sukelia neišnykstančią globalinę bedarbystę. Ji, toji sistema, taip pat naikina ir individo kūrybinę galią, tačiau pateikia žmonijai gražų ir tobulai atliktą spalvotą ar vienspalvį spaudos reprodukcijos gaminį.

Scarborough, Ontario,  
Kanada

Įteikta 1994 m. lapkričio mėn.